

ABDURAHMON JOMIY FALSAFIY-TASAVVUFIY QARASHLARI SHAKLLANISHINING IJTIMOYIY- SIYOSIY OMILLARI

G'ovsiddinov Ma'ruf Nasridinovich, Samarqand davlat chet tillari instituti "Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalari" kafedراسi katta o'qituvchisi, (PhD)

SOCIAL-POLITICAL FACTORS OF THE FORMATION OF ABDURAHMAN JAMI'S SOCIAL PHILOSOPHICAL AND MYSTICAL VIEWS

Govsiddinov Ma'ruf Nasridinovich, Senior teacher of the Department of "Humanities and Information Technologies" of the Samarkand State Institute of Foreign Languages, (PhD)

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО- ФИЛОСОФСКИХ И МИСТИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Говсидинов Маъруф Насридинович, старший преподаватель кафедры "Гуманитарные науки и информационные технологии" Самаркандского государственного института иностранных языков, (PhD)

[https://orcid.org/
0009-0005-4693-1315](https://orcid.org/0009-0005-4693-1315)

e-mail:

[marufgovsiddinov41@gmail.c
om](mailto:marufgovsiddinov41@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy falsafiy qarashlari shakllanishidagi ijtimoiy-shart-sharoitlar, ma'naviy muhitning salmoqli roli haqida so'z boradi. Shu bilan birgalikda Alisher Navoiy va Jomiy o'rtasidagi ma'naviy yaqinlikning o'ziga xos jihatlari atroflicha talqin etilgan. Sharqshunos Y.E.Bertels mazkur davr adabiy va ijtimoiy muhitini tadqiq qilar ekan, unda Navoiyning o'rning salmoqli jihatlari sanab o'tadi.

Kalit so'zlar: Jomiy, Y.E.Bertels, sharqshunos, falsafa, tasavvuf, Navoiy, mutafakkir, Hirot, Ibn al-Arabi, ijtimoiy, siyosiy.

Abstract: The article talks about the significant role of social conditions and spiritual environment in the formation of the philosophical views of the great thinker Abdurrahman Jami. At the same time, the specific aspects of the spiritual closeness between Alisher Navoi and Jami are explained in detail. While researching the literary and social environment of this period, Orientalist Y. E. Bertels lists important aspects of Navoi.

Keywords: Jami, Y.E. Bertels, orientalist, philosophy, mysticism, Navai, thinker, Herat, Ibn al-Arabi, social, political.

Аннотация: В статье говорится о значительной роли социальных условий и духовной среды в формировании философских взглядов великого мыслителя Абдурахмана Джамии. При этом подробно разъясняются конкретные аспекты духовной близости Алишера Навои и Джамии. Исследуя литературную и общественную среду этого периода, востоковед Е.Э.Бертельс перечисляет важные аспекты Навои.

Ключевые слова: Джамии, Е.Э.Бертельс, востоковед, философ, мистика, Навои, мыслитель, Герат, Ибн аль-Араби, социальный, политический.

KIRISH. Akademik Yevgeniy Eduardovich Bertelsning ilmiy ijodi turk, fors-tojik, tasavvuf adabiyoti va turli-tuman mavzular bilan xarakterlanadi. U Sharq mutafakkirlari ma'naviy merosi, ularning madaniyati va tarixi bo'yicha e'tiborga molik ishlarni amalga oshirgan yirik olim hisoblanadi. Bugungi kunda biz tariximiz va ulug' ajdodlarimizga chuqur ehtirom ko'rsatgan holda ularni ilmiy merosini o'rganishimiz bilan birgalikda, bugungi kunga tadbiq etishimiz joizdir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda "Biz, ajdodlarimizning yorqin xotirasini asrab-avaylab, qalbimizda, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Bukilmas iroda, fidoiylik va jasorat naamunasini amalda namoyon etib, o'z hayotini aziz vatanimizning har tomonlama ravnaq topishiga bag'ishlangan ustoz va murabbiylarimiz, zamondoshlarimiz bilan biz cheksiz faxrlanamiz"[1].

Sharqshunos olim Y.E.Bertels o'z tadqiqotlarida ikki ulug' shoir Jomiy va Navoiyning ma'naviy yaqinligini hamda Navoiy dunyoqarashi shakllanishidagi ta'sirini ochib berishga harakat qiladi. O'zbek mumtoz adabiyotining asoschisi Alisher Navoiy Abduraxmon Jomiyning shaxsiy fazilatlarini va ijodini quyoshga qiyoslaydi. "Dunyo nurlariga to'lib toshgan borliqdagi odamlarga shon-u sharaf bag'ishlagan quyosh, shaxsiy tabiati bilan davr cho'ntaklarini marvaridlar bilan bezab, insonlarning qalb dengizini to'ldirgan oliyjanob mening shayx ul-islomim mavlono Abduraxmon Jomiydir"[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Jahon ilm-fanida o'z o'rniga ega bo'lgan sharqshunos, islomshunos va faylasuf olimlar A.Shimmel, J.S.Trimingem, Idris Shoh tadqiqotlarida tasavvuf tarixi va falsafasi, Abdurahmon Jomiy merosi bilan bog'liq masalalar tahlil etilgan. E.Braun, X.Dabashi, X.Masse, A.Muballig', J.Y.Ripka, U.Chittik, A.Hikmat, H.Algar, N.Xiraviy kabi olimlarning tadqiqotlari mutafakkirning falsafiy-tasavvufiy g'oyalarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillarida o'zbek olimlaridan I.Mirzayev, A.Xayrullayev, N.Komilov, M.Pardayeva, Sh.Sirojiddinov, B.Turobov kabi olimlar Y.E.Bertels ilmiy merosini tadqiq etganlar. Xususan, A.Xayrullayev, N.Komilovlar Y.E.Bertels

tadqiqotlarining tasavvuf adabiyoti va falsafasidagi roli xususidagi qarashlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan tadqiqotlar sirasiga kiradi. B.Valixo'jayev, I.Haqqul, S.Sayfulloh, M.Kenjabeq Jomiy tasavvufining badiiy ijod bilan bog'liq masalalarini, M.Boltayev, R.Nosirov, X. Aliqulov, G.Navro'zova, S.Karimov, A.Huseynova, J.Xolmo'minov, B.Namozov tasavvufning tarixiy-falsafiy tomonlariga oid tadqiqotlar olib borganlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Abdurahmon Jomiy falsafiy asarlarining tahlili bir qator bahs-munozaralarga sabab bo'lishi mumkin. Bu uning tasavvuf yo'nalishi vakili ekanligi bilan izohlanadi. A.M.Bogoutdinovning yozishicha "Ayniqsa, Jomiy falsafasining o'ziga xos jihati shundaki, u o'zining rivojlanishidagi dastlabki bosqichida asosan axloqiy masalalar bilan shug'ullangan"[3].

Y.E.Bertels Jomiyning falsafiy qarashlariga Ibn al-Arabiyning ta'sirini quyidagicha izohlaydi: "Jomiy dunyoqarashining falsafiy asosini aynan Ibn al-Arabiyning nazariy g'oyalari tashkil qiladi[4]. Nemis sharqshunos olimi Karl Brokelmanning qayd etishicha, "Fusus ul-hikam" asariga o'ttiz beshga yaqin sharh yozilgan. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerakki, Jomiy tomonidan yozilgan sharhda turli xil janrlarda uchraydigan didaktik yo'nalish, ayniqsa kuchli ifoda etilgan. Y.E.Bertelsning fikriga ko'ra, Navoiyning ustozlari va do'stlari Jomiy bir kuni unga o'ziga tegishli bo'lgan uchinchi devonini sovg'a qiladi. Navoiy o'z navbatida Jomiyga shu vaqtgacha faqat Amir Xusrav tomonidan inson umrining fasllariga xos devon tuzganligi haqida so'zlaydi. Shundan so'ng Jomiyda ham shunday yo'l tutish istagi paydo bo'ladi. Jomiy o'z devonlarini "Fotihat ush-shabab" (Ibtido yoki yangilik, o'spirinlik), "Vositat ul-iqd" (Marjon o'rtasidagi dur), "Hatimat ul-hayot" (Xayot intihosi) deb nomlaydi. Jomiy ham Navoiyga o'z sherlarini shunday nomlanishni maslahat beradi[5].

Tadqiqotchi Jafar Muhammadning ta'biricha: "Y.E.Bertelsning jomiyshunoslik borasida qilgan xizmatlarini alohida ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiqdir. U jumladan, "Navoiy va Jomiy" nomli risolasida bu ikki ulug' shoir va mutafakkirning hayoti, ijodi va ular o'rtasidagi adabiy-ilmiy hamkorlikni tadqiq etar ekan, Jomiy ijodi va uning

insonparvarlik g'oyalarning ahamiyati xususida alohida to'xtalib o'tadi[6].

Jomiy dinning ijtimoiy ahamiyatini ochib berishga muvaffaq bo'lgan faylasufdir. Shunday qilib, Jomiy ijodidagi barcha qarama-qarshiliklar va cheklovlar bilan xalq g'oyalarini ifoda etishda yuksaklikka ko'tarildi. Jomiyning fikriga ko'ra, bilim eng avvalo ratsional-mantiqiy bo'lishi kerak. Hech qanday bilim, sezgi, idrok, odamga u yoki bu narsani to'liq tasvirlash, umuman, nima ekanligini tushuntirish imkoniyatini bermaydi. Mutafakkir mutlaq va metafizik dunyo haqida bilimlar to'g'risida o'z fikriga ega bo'lib, Aflotundan farqli o'laroq, intuitiv, mantiqsiz idrok shakli g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu bilim shakllari to'g'risida "Oltin zanjir"da Jomiy Xudoga bo'lgan ishq va mastlik haqida yozadi:

Haqiqat va yaxshilikka bo'lgan muhabbat bilan biz olamga kelamiz,

Sevgi atrofdagi hamma narsada yashaydi.

U oliyjanoblik bilan dunyoga kelgan,

Uning qonunlari sevish, hurmat qilish va rejalarini bajarish.

Unga tortishish kuchi berilgan.

U soya va yorug'likni birlashtiradi,

Hamma yerda sevgi o'zining ajoyib yuzini namoyon qiladi[7].

Y.E.Bertels o'zining "O'ziga nisbat berilgan ruboiylarga Abdurahmon Jomiyning sharhi" maqolasida Jomiyning "Sharhi ruboiyyat" ("Ruboiylar sharhi") asarini atroflicha tahlil qiladi. Jomiyshunos olimlarning fikriga ko'ra, mutafakkir ushbu asarda o'zining butun panteistik qarashlarini asoslashga harakat qiladi. Ushbu kichik asar Jomiy falsafasining asosiy qoidalari haqida umumiy xulosa chiqarish imkonini beradi[8]. Y.E.Bertels Jomiyning fiqh, hadis, adabiyot, musiqa nazariyasi va astronomiyaga oid bir nechta asarlaridan tashqari, "Yetti taxt" she'ri, devonlar va hatto "Bahoriston"da ham panteistik g'oyalar mavjudligini takidlaydi. Shuning uchun Jomiyning ushbu asarlarini badiiy uslubdagi so'fiy-panteistik asarlari qatoriga kiritish mumkin. Jomiyning "Tahqiq al-mazohib" ("Falsafiy tizimlarni aniqlash") asari arab tilida yozilgan bo'lib, bu mutakallimlar (ruhiy ilohiyot vakillari), so'fiylar, qadimgi faylasuflarning fikrlari, nuqtai nazarlarini ifodalovchi asardir. Shu bilan birga u qadimgi faylasuflar va ularning mutlaq borliq haqidagi ta'limotlarini tushuntirish, birlikning

ko'plikdan hosil bo'lishi, shuningdek, tafakkur haqida mulohaza yuritadigan boshqa tortishuvli masalalar haqida so'z boradi.

XULOSA. Sharqshunos Y.E.Bertels Sharq olimlari va mutafakkirlarining ilmiy merosini atroflicha tadqiq etgan holda, chuqur tahlil qildi. Bu mutafakkirlarning ijtimoiy-siyosiy va falsafiy tafakkurining tarixiy rivojlanishda tutgan o'rnini to'g'ri baholadi. Shu boisdan O'rta asrlar Sharqida ilm-fan taraqqiy etgan degan xulosaga keldi. Y.E.Bertels ilmiy tadqiqotlarida tasavvuf adabiyotining o'ziga xos jihatlari, g'oyaviy qarashlarining tadrijiy taraqqiyoti, oqim va yo'nalishlarning bir-biriga o'zaro ta'siri, ulardagi uzviy mushtaraklik, gnoseologik va ontologik kabi falsafiy unsurlar va tendensiyalarning tasavvuf ta'limotiga ta'siri masalalariga o'z e'tiborini qaratib, ular haqida o'z fikr va mulohazalarini bildirgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston. - 2016.B.5.
2. Брагинский, И.С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С. Брагинский. - Сталинабад: Таджикистан 1956.s.266-267
3. Богоутдинов, А.М. Очерки по истории таджикской философии / А.М.Богоутдинов. - Душанбе: Таджикгосиздат, 1961. - 332 с.
4. Бертельс Е.Э. Навоий. Монография./ Таржимон И.К.Мирзаев.ф.ф.д., проф. -Т.: Tafakkur qanoti, 2015. Б.186.
5. Бертельс Е.Э. Навои и Джами. Главная редакция Восточной литературы. Составитель и редактор. Э.Р. Рустамов. Избранные труды. Том 4. М.: Наука, 1965. Б. 233.
6. Жаъфар Мухаммад. Жомий фалсафий мероси ва Европа. davron.uz/kutubxona/jahon/jafar-muhammad-jomiy-va-yevropa.html
7. Джамии А. Золотая цепь. Государственное издательство художественной литературы. 1955 - С.50-51.
8. Бертельс Е.Э. Навои и Джамии. Избранные труды. Том 4. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы. 1965 год. 243 с.
9. Бертельс Е.Э. Навои и Джамии. Избранные труды. Том 4. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы. 1965 год. 243 с.